

(Басы газеттің №33 санында).

Университет қабырғасындағы алғашқы жылы Ж.Ақбаевқа 400 рубль стипендия тағайындалған. Сондай-ақ, мұрағатта «Далалық өлке бастығының оның киім-кешек алуға қаржы бөлу жөнінде жасаған өтінішін қанағаттандырмағаны, киім-кешек стипендия есебінен жүргізілуге тиіс екендігін алға тартқандығы, соған орай Университет кеңсесінің Семей облысының студенті, стипендиат Жакып Ақбаевқа жәрдемақы беруі» жөніндегі де жазба бар (Омбы

еді. Оған басқа оқу орындарын бітіргендер түсіп, екі жыл оқитын болған. Ж.Ақбаев та мұнда екі жыл оқыған. Оған келесі жылы дәл жоғарыдағы мазмұндағы, 1902 жылы тамызда берілген екінші дәйекнаманы дәлел ретінде келтіруге болады.

Сондай-ақ, Ж.Ақбаев Киевтегі Императорлық Әулие Владимир университетінде оқуға да ниет еткен. Ол жөнінде де мұрағат жазбаларында нақтылы деректер бар (Императорлық Әулие Владимир университеті

оязынан жіберген хат. Хат жіберушінің айтқандарының бәріне риза болмасам да, оған қарсы келіп бұзбаймын. Сонда да айтқандарына қосымша кып өз ойымдағыны айтамын. Бұл айтылмыш жауап тураларынан хат жазушы екі-үш мәрте көзімен көріп байқағанындай, үй басына тегіс кып салатұғын алым-шығын турасынан болған зұлымдықтары тезлікпен мұндай үй иелеріне зұлымдықпен

Байлары олардан гөрі білімдері артық толған себептері басқа түрлі кып аз айтып көрсеткен. Бұларының ақыры жарлы байқұстарға ауыр тиіп ьәм өздерінің қылған жаңылыстарын көтере алмай және түзете алмай, әрең-әрең шатасып күтіп тұрады, биылғы келміш сайлауда байларға тәңір жарылқасын айтып, олардың қылған жәбірлігіне мүлде қатты тыйып қайтармақтарына.

Жакып Ақбаевтың туғанына—140 жыл

АЛАШТЫҢ АҚБАЕВЫ

облыстық мемлекеттік мұрағаты, №5136 іс, 17 қазан 1898 ж.).

Жалпы, жоғарыда атап өткеніміздей, Жакып ағаның өзі де дәулетті отбасынан шыққан, қайын жұртының көмегі, қамқорлығы өз алдына бір сала. Сондықтан да, ақша-қаржы жөнінен көп мұқтаждық көрмеген. Соған қарамай, орнықты мінезді, алғыр жігіт алтын уақытын, алған қаржысын серілік-селтенге зая кетірмей, жан-жақты білім алуға жұмсаған. Жоғары оқу орнында Жакыптың табиғи дарыны барынша ашылып, талапты да тәлімді шәкірт ретінде танылған. Соның бір ғана мысалы, қырдағы қиырдан келген студенттің ғылыми жұмысына университет ректоры, белгілі заңгер А.Х. Гольмстен өзі жетекшілік еткен. Адольф Христианович Гольмстен (1848-1920 ж.) — заманында заңқұқық саласында өзіндік бет-беделі бар білікті ғалым, азаматтық құқық және үдеріс пәні бойынша бірқатар салмақты еңбектер жазып қалдырған. 1899-1903 жылдары аталмыш университеттің ректоры болған. Бір айта кетерлігі, А.Х.Гольмстен жоғарыда аталған А.Тұрлыбаевтың да ғылыми жұмысына жетекші болған.

Университет қабырғасында Ж.Ақбаев Рим құқығы тарихы, Орыс құқығы тарихы, мемлекет, шіркеу, полиция құқығы, саяси экономика, статистика, азаматтық құқық және сот өндірісі, қылмыстық құқық және сот өндірісі, қаржы құқығы, халықаралық құқық, құқық энциклопедиясы, құқық философиясы тарихы сынды пәндерден дәріс алады. Осы орайда айта кететін бір жайт, біз кейінгі уақытқа дейін Жакып Ақбаевты заңгер ретінде ғана танып келдік. Рас, Ж.Ақбаев — қазақтан шыққан алғашқы заң магистрлерінің бірі. Сондай-ақ, ол университет қабырғасында жүріп тылсымы тұңғық тарих саласына барлау жасаған. Заң факультетіндегі 4-курста оқи жүріп, 1901 жылдың тамыз айынан бастап Археология институтында қосымша дәріс алған. Бұл жөнінде сақталған екі құжат бар. Біріншісінде былай деп жазылған: «Бұл дәйекнама Императорлық Санкт-Петербург университетінің студенті Жакып Ақбаевқа, Санкт-Петербург Археология институтына тапсыру үшін берілді, себебі, университет бастықтары тарапынан оның аталған институтта дәріс тыңдауына ешқандай бөгет жоқ». Осылайша негізгі оқу орнынан ресми рұқсат алған Ж.Ақбаев екінші білімді де еркін игереді. Аталмыш Археология институты да аса беделді ғылыми орталық әрі академиялық оқу орны

ректорының №6255 қатынас қағазы, 15 қараша 1901 ж.).

Жакып Ақбаев ауылда, қазақ сахарасында өткізетін жазғы демалыс уақытында да өзін оқыған, байыпты, болашақ күрескер ретінде таныта білген. Ел арасын індеттей жайлаған зорлық-зомбылыққа, заңсыздыққа қатысты өз ойын ашық білдіріп отырған. Әділіне араша түскен, таразы болған. Оған мысал ретінде, 1900 жылы шілде айында Семей округтік кеңсесіне мынадай мазмұндағы шағым хат түскенін келтіре кетсек те жеткілікті болар: «Қарқаралы уезінде тұратын қазақ Жакып Ақбаев поштабай Бәкен Өтеулинге, Берікқара болысынан өтіп бара жатқан тұста өрескел мінез-құлық көрсеткен, өз ісін алаңсыз атқаруға кедергі келтірген...» Анығында әлгі атшабар Ақтай Бақаев деген қыр қазағының аттарын лауға деп заңсыз қуып алған екен... Алаталмыш атшабар ел арасында сыйымсыз, әпербақан, аралық адам болса керек. Бұдан ел үстінен күн көріп жүрген, «барып кел, шауып келге» үйренген «мәттақымдарға» жас Жакыптың батыл тойтарыс беріп отырғанын, қара халықтың жағында болғанын, солардың мұң-мұқтажын жоқтағанын көреміз.

Ресей астанасында оқыған жылдары Жақанның саяси көзқарастары да демократиялық арнада қалыптасады. Патшаның монархиялық билігі, парақор үкімет аппаратының әділетсіздігі жас жігітке ой салып, өз халқының тұрлаулы тағдыры, байлаусыз болашағы толғандырады. Санкт-Петербургте Жакып мырза озық ойлы азаматтармен жақын араласып, сырлас-пікірлес болады. Мұндай жылы шырайлы кездесулерде мемлекет құрылымын конституциялық жолмен өзгерту, әділетсіз билікке қарсылық көрсету жөнінде саяси әңгімелер қозғалады. Университет қабырғасында жүріп Ж.Ақбаев екі мақала жазып жариялайды. Оның бірі — «Санкт-Петербургские ведомости» газетінде жарық көрген, үкіметтің салық саясатын сынаған мақаласы. Кейін мақала қазақшаға аударылып, «Дала уәлаяты» газетінің 1900 жылғы 12 санында қайта басылады. Жакып ағаның сол кездің өзінде-ақ қалыптасып қалған зейін-зердесі, парасат-пайымына дерек-дәйек ретінде мақаланың қысқаша нұсқасын келтіре кетсек пе дейміз.

Студент Жакып Ақбаев жіберген екен «Петербург ведомосы» деген газеттің редакциясына (Қараңыз 69-нөмірін) 56-нөмірінде 27 февральда үшбу жылда сіздің газетіңізде көрінді, Семей облысына қараған Өскемен

алым салғандарына куә айтады. Бұл уақыттағы шығын болар тәртіптер түзу емес дейді. Бұрынғы алым салып жүрген тәртіптер жөндері жақсы еді деп айтады.

Мен өз жағымнан бұл айтылғандарын жай бір орынсыз, дәлел жоқ сөз деп білгенімнен соң, екі түрлі тәртіп жөндерін салыстырып көрелік. Әуелі болған тәртіп уақытында, 1898 жылдан бұрын, әрбір үй иесіне алым салынғанда елу басылар старшиндарымен бірігіп салушы еді. Соның үшін үй иелеріне бас айтқан бұйрықтарын орнына бей-жай келтіруші еді, қарсы келмейінше. 1898 жылдан бастап және тәртіп жөндерін жүргізгеннен кейін басқа түр, жөндерге түсіп кетті, алым болулары елу басылардың үй иелерімен бірге болатұғын болып бірлесіп. Бұл тәртіп бойынша, съезд болған жерге үй иелері де келетұғын болды керегіне көре. Әуелі хисабын беру үшін анықтап, екінші, выборнайларын сайлау үшін. Бұл істердің бәрі де болса керек оязный начальник пен податной инспектор алдында.

Мал есептерін, выборнайларды сайламай тұрып тәптіштеп жазып бітіріп қояды (көбінесе выборнайлыққа байларды сайлап қояды). Сол себепті, әлбетте, бас адамы байлар оларды сайлап алғанша үй иелерінің ықтиярында болады. Берікқара елінің қазақтарының сөздерінен Қарқаралы оязына қараған Семей облысының бастары Әбіш Ақтайұғлымен қойылар өз ойынша. Ақ патшаның қамқорлығы жарлыға қылған алымды бірдей кып салуға халдеріне қарай. Әрнешік қылатұғын зұлымдарына қарсы келмеймін, бірақ көрсетемін не себепті бишара қыр облысының қазақтары мемлекеттің мархабаты өрнектеріне қарамай ұтылып қалғандар анық зұлымдықтың астында қалысқаннан кейін басылып. Мысалы, бұлардың бәрі және тәртіп жөндерімен ьәм малдарының хисабына қарай алым-шығын қосатұғындарын оқымағандарынан көреміз. Шынымен бұл жаңылысқандары келешек сайлауда болмаса керек деп. Себебі, қыр жайларын байқап қарап жүрген экспедиция болса керек. Мысалы, төре ақша салу жөндері малдарын есептеп, мал хисабына қарай болатұғын болып кетті, айналып қыр жайларына. Өтірік жайылып кеткен хабарлар экспедиция қазақтарға жер бөліп береді, малдарының хисабына қарай деген. Міне, соның үшін жарлы қазақтар өздерінің қыстауларын өздеріне қалдыру үшін экспедиция арқылы малдарын екі есе көп қылып көрсеткен.

Әркімнің халіне қарай алым салғанның рас жақсы, әділдік пайдалы екеніне ьәм осындай болуларына өз еркімен еткен соң, әділдікті ондатпай қояды. Өз көзіммен көргендігім, жаз бірге ғұмыр етіп жүргендігіме қарай, өзімнің нашар, бишара қарындастарым халықты көрсетіп айтып тұр, мал хисабына қарай салған алым-шығын тура байқалады, олардың еріктерінің барлығымен нашардың халдерінің кеткендігіне көре аман болуларының ишаратына қарай.

Айтары жоқ, ХХ ғасырдың бас кезінде қазақ қоғамында мүлдем ауыр жағдай қалыптасқаны белгілі. Ресейлік әскери-монархиялық басқару жүйесі, қазақ жерінің орыс мемлекетінің меншігі етіп жариялануы, осыған орай ішкі Ресейден қоныс аударушылар легінің күрт өсуі, қазақ бұқарасының зорлықпен егіншілікке жарамды жерлерден ығыстырылуы, дәстүрлі қазақ шаруашылығының терең дағдарысқа ұшырауы сол қалыптасқан жағдайдың нақты көріністері еді. Сол кездегі қазақ қоғамы дамуының күн тәртібінде қазақ халқының ұлт ретінде жоғалуы, не өзін-өзі сақтауы үшін күреске шығу мәселесі тұрды. Бірақ, ендігі уақытта жеке батырлар бастаған қол түзіп, қару асынып көтеріліске шығу нәтиже бере қоймайтын еді. Қалыптасқан жаңа саяси ахуалға лайық жаңа күрес құралдары, әдіс-айла қажет болды, ең негізгісі халыққа оның алдында тұрған негізгі мақсат-мүдделерін түсіндіріп жеткізетін, сөйтіп оны заман талабына сай күрес құралдарымен қаруландырып, азаттық үшін қоғамдық қозғалысты бастап кете алатын мүлдем жаңа саяси-әлеуметтік күшке сұраныс үлкен еді. Міне, осы орайда Алаш қозғалысы пайда болды. Алаш көсемдері Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатовтармен бірге Ж.Ақбаев та осы ұлы қозғалыстың бастау көзінде тұрды.

Сөйтіп, Жакып Ақбаев 1903 жылы Петербург университетінің заң факультетін бітіріп, бірінші дәрежелі диплом алады. Жакып Ақбайұлы Ақбаевтың дипломы Омбы облыстық мемлекеттік мұрағатында сақталған екен. Ескерте кетейік, Ж.Ақбаевқа бірінші дәрежелі диплом берілген. Ол-ғылым магистрінің дәрежесі. Бізге мәлім Бақытжан Қаратаев, Райымжан Мәрсекөв, Ахмет Бірімжановтар екінші дәрежелі диплом алған.

Н.ДУЛАТБЕКОВ,
заң ғылымдарының докторы,
профессор (Жалғасы бар).